

РАННЄ НАРОДОВСТВО ТА ПОШИРЕННЯ ЕТНОНІМУ “УКРАЇНА” У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (1860-ті рр.)

Актуальним завданням сучасної історичної науки є дослідження національного руху, проблеми націотворення, формування української національної свідомості. У радянській історіографії упродовж багатьох десятиліть на українське національне питання існувало своєрідне табу, в умовах партійно-тоталітарного режиму утвердилася теза про українство як вияв “буржуазного націоналізму”. Після 1991 року посилюється науковий інтерес до вивчення витоків національної державності, ідеї соборності України. Формування української нації стало складовою частиною процесу націотворення у Центрально-Східній Європі модерної доби. Вагомий внесок в утвердження української національної ідеї у Східній Галичині зробив народовський рух другої половини XIX ст.* Важливим етапом у розвитку народовської течії став ранній період, що хронологічно охоплює 1860-ті рр.

Обрана тема привертала увагу дослідників на початку XX ст., насамперед Я.Гординського і К.Студинського¹, які зробили ґрунтовний аналіз історії українського руху в Галичині 60-х років. Серед публікацій радянських істориків виділяється монографія С.Трусевича². Останнім часом з’явилося ряд праць М.Мудрого, О.Середі, Ф.Стеблія, О.Турія³, які на широкій джерельній базі висвітлюють зародження і розвиток народовської течії у 1860-х рр. Однак взагалі, як не парадоксально, народовство не знайшло належного розкриття у сучасній вітчизняній історіографії⁴. Окремі аспекти досліджуваної проблеми висвітлюються у працях зарубіжних істориків⁵. Враховуючи вищесказане, автор даної статті поставив за мету з’ясувати внесок ранніх народовців у формування української ідентичності галицьких русинів, утвердження етноніму “Україна”.

* * *

XIX століття трактується у сучасній українській історіографії як доба “національного відродження”**. Однак можна погодитися з думкою вчених, які виступають проти некритичного використання цього терміну, більш влучно було б

* Українська нація формувалася на етнічних землях під владою Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій у XIX – на початку XX ст. “...На момент ліквідації Гетьманщини (1764) і Речі Посполитої (1772) та інтеграції західно- і східноукраїнських етнічних земель у склад (відповідно) Російської імперії й Австрійської монархії питання національної ідентичності місцевого населення залишилося... нерозв’язаним, – стверджує Я.Грицак. – Відповідно до мовно-культурних спільних і відмінних рис націотворення могло розвиватися за такими сценаріями: витворення єдиної спільної східнослов’янської (російсько-українсько-білоруської) нації; перемога асиміляційних (російської чи польської) ідентичностей; утвердження окремих національних ідентичностей для кожної з більших етнічних груп (української, білоруської і російської) або поява певних змішаних ідентичностей (як-от спільна “руська” ідентичність для українців і білорусів)” (Див.: Грицак Я. “Яких-то князів були столиці в Києві?..”: до конструювання історичної пам’яті галицьких українців у 1830-1930-ті роки // Україна модерна. – Львів, 2001. – Ч. 6. – С. 83). Характерно, що існування потенційної небезпеки розколу двох “гілок” українського руху визнавав М.Грушевський у статті “Галичина і Україна”, написаній у 1906 р. “Що Україна російська й Галичина, навіть як не старатися умисне про їх відокремленне й розвою, а тільки залишити всякі заходи до їх зближення, практиковані дотепер, та пустити їх іти кожду своєю дорогою, – пішли б усе далі й далі від себе, се річ зовсім ясна, – писав він. – І коли б так кожда пішла..., не дбаючи про се зближенне, то за яких 20-30 літ ми мали б перед собою дві національності на одній етнографічній основі...” (Див.: Грушевський М. 3 біжучої хвилі. Статі й замітки на теми дня 1905-6 р. – К., 1907. – С. 122, 123).

** Див., наприклад: Сарбей В. “Національне відродження України” // Україна крізь віки. – К., 1999. – Т. 9. У науковий обіг це поняття ввели видатні представники вітчизняної історичної науки XX ст. М.Грушевський, Д.Багалій, Д.Дорошенко, І.Крип’якевич та ін., розуміючи під ним “комплекс подій і явищ кінця XVIII – початку XX ст., пов’язаних із поширенням масового національного самоусвідомлення, поживленням і піднесенням національного руху, розвитком усіх галузей культурного життя українців” (С. 18).

сказати “період націотворення”. “Якщо йдеться про “національне відродження”, то мається на увазі, що нація, яка відроджується, вже існувала як нація, – стверджує сучасний історик Г.Касьянов. – Тоді виникає питання, які параметри підтверджують її уявне існування в минулому: культурні, політичні, географічні, релігійні? Якщо виходити з того, що нації і націоналізм – явище модерного часу..., то існування “нації” (в модерному розумінні цього слова) в минулому стає проблематичним, як і термін “національне відродження”⁶. Сучасні історики схильні вважати, що національні характеристики – мова, історична пам’ять, територія проживання, народні традиції – не були заданими наперед, а конструювалися самими національними діями⁷.

Процес творення модерної української нації відбувся у загальноєвропейському контексті, під впливом передових ідей із Заходу – Просвітництва і романтизму, Великої французької революції 1789-1794 рр. “Начало народне проломало собі дорогу аж за французької революції 1789 року, – писав часопис галицьких народовців “Мета”, – проломало воно собі дорогу зь запада...”⁸. Французька революція, ліквідувавши владу монарха і старої аристократії, поклала початок епосі формування ідеї національної держави, що базувалася на славнозвісному принципі, сформульованому італійським революціонером Дж. Мадзіні: “кожній нації – (своя) держава”. За новим принципом геополітичної побудови Європи, носієм національної самобутності оголошувався увесь народ, а не панівна верства (згадаймо, як в абсолютистській Франції державність персоніфікувалась у королі, династії: “держава – це я”). Боротьба за національні права була тісно пов’язана з боротьбою за соціальне визволення, демократію і справедливість⁹.

Українська нація формувалася у складних історичних умовах, коли територію України було розшматовано між двома імперіями – Російською (до її складу увійшло близько 90 % земель і населення) та Австрійською. Періодизація українського національного відродження ґрунтується на трьохфазній моделі, розробленій чеським істориком М.Грохом для “недержавних” націй у ХІХ ст. На думку сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників, дещо змодифікована грохівська схема (фаза А – наукова, академічна або “збирання спадщини”, В – культурна, період активізації національної свідомості, С – політична) найкраще відбиває як закономірності, так і особливості розвитку українського руху та може бути з успіхом взята на озброєння у конкретних дослідженнях¹⁰. На першому етапі відродження посилювався інтерес до вивчення української народної мови, історичного минулого, фольклору та етнографії, що сприяло усвідомленню інтелекцією етнічної, мовної і культурної єдності населення по обидва боки російсько-австрійського кордону. Ідею соборності українських земель обстоювали діячі “Руської трійці”, Головної руської ради. За влучним висловом К.Левицького, М.Шашкевич “кинув між нас світло національної свідомості і пробудив почуття одноцілості всього українського народу”, “підніс українську національну ідею” в Галичині¹¹. Головна руська рада у своїй відозві в травні 1848 р. виразно задекларувала, що русини Галичини під владою Австрії і підросійської України – це один-єдиний народ: “Мы, Русини Галицки, належимо до великого руского народу, котрый ѿднимъ говорить языкомъ и 15 милѣонѣвъ виносить, зъ котрого полтретья милѣона землю Галицку замешкуе”¹².

Процес українського націотворення зіткнувся з протидією імперських держав, що намагалися зберегти непорушність існуючих кордонів, витравити зі свідомості давнє національне ім’я – “русин”, “руський”. “Слова “Русь”, “русин” і “руський” в значінню нашої землі, народу і мови загинли (з виїмкою одної Галичини!), – стверджував Л.Цегельський на початку ХХ ст., – ми, пішовши в московське ярмо, не мали сили давнього імені для себе оборонити”¹³. Відомо, що у польських і литовських актових документах ХІV-ХІVІ ст. підкорені землі колишньої Київської Русі виступали під назвою “Русі” або “Руської землі”. Назви “Русь”, “руський” або “вся Русь”, що мали водночас

офіційний і народний характер, продовжували вживатися у козацькі часи, в офіційному діловодстві гетьманської влади, зокрема П.Конашевичем-Сагайдачним, І.Виговським та ін.¹⁴ Після переяславського акту 1654 р. дедалі більшого поширення у писемних джерелах набуває термін “Мала Русь”. Московська держава перетворилася у могутню імперію, прибравши собі назву “Росія”, ліквідувала залишки козацької автономії в останній третині XVIII ст. “Зовні подібні терміни Росія-Русь, рускій-русин поставили під загрозу національну окремішність людності колишньої Гетьманщини, – стверджує сучасний дослідник Є.Наконечний. – Для тієї частини українського народу, що потрапила під московське ярмо, зміна етноніма стала справою пекучої історичної необхідності. Саме там, на Лівобережжі, набирає поширення новий термін Україна”¹⁵.

Українське національне відродження, що почалося на руїнах Гетьманщини, було пов’язане з утвердженням у народній свідомості етноніму “Україна”, “український”. “Наче самообороною нашого народу було те, що на означення своїх земель прибрав він собі нове народне ім’я “Україна”, не визбуваючися одначе прав до старого історичного імені “Русь”, – писав Б.Барвінський. – Як колись у княжих часах із Києва поширювалося на всі землі нашого народу ім’я “Русь”, так само в часах козаччини (від пол. XVII ст.) поширилося відти ім’я “Україна”¹⁶. Слово “Україна” вперше фіксується у Київському літописі XII ст. На перших порах це слово означало не власну назву якоїсь певної території, а лише її прикордонний характер. У період середньовіччя територіальні межі цієї України локалізувалися Київським, Чернігівським і Переяславським князівствами, які склали в XVII ст. ядро гетьманської держави¹⁷. Народно-визвольна війна під проводом Б.Хмельницького спричинила, за висловом Б.Барвінського, “рішучий зворот у розумінню значення імені “Україна”: “Наш нарід став почувати себе великою одиницею й відчувати спільну приналежність поодиноких земель, а старе історичне ім’я “Русь” стало від тоді не тільки тожсамим з іменем “Україна”, але навіть починає йому уступати місця”¹⁸. Слово “Україна” “стали уживати – зразу тільки в розмовній мові – як назву всієї території, яка опинилася під козацькою юрисдикцією, – стверджував І.Лисяк-Рудницький. – Нове ім’я ступнево замінило традиційне, “Русь”, що виводилося від середньовічної Київської держави”¹⁹. Однак протягом XVII-XVIII ст. термін “Україна” не мав чіткого значення, часто супроводжувався уточнювальними словами “Малоросійська”, “Козакоруська”, “Козацька”²⁰.

Втілюючи у життя імперську шовіністичну політику, російський царизм офіційно вживав для означення українських земель* терміни “Малоросія”, “Південно-Західний край Росії”, “Новоросія” та ін. Територія сучасної України перетворилася в XIX ст. в об’єкт справжньої термінологічної війни. Так, у Москві й Петербурзі вживалися назви (російською мовою) “малороссы” або “малороссияне”, іноді “русские” чи “руссины” з двома “с”, щоб підкреслити їх єдність з усіма “русскими”, тобто великоросами і білоросами. Водночас поляки називали українців “rusini”, обов’язково з одним “с”²¹.

Утвердження етноніму “Україна” стало результатом свідомої діяльності передової української інтелігенції під владою Росії та Австро-Угорщини у другій половині XIX – на початку XX ст. Величезним досягненням, успіхом “української ідеї”, – писав діаспорний історик Р.Шпорлюк, – є сам факт, що такі неподібні до себе території, з такими відмінностями у релігії, політичній історії, соціальній структурі, об’єдналися як Україна”²². Особливу роль в утвердженні нової назви відіграла художня творчість і вся діяльність Т.Шевченка, яка будила національні почуття, заклала основи перетворення

* Під словом “Україна” в офіційному діловодстві на початку XIX ст. розуміли лише Слобожанщину, в 30-х роках Слобідсько-Українська губернія була перейменована на Харківську. Водночас журнал “Основа” (“южно-русский литературно-ученый вѣстник”) писав, що українці – це жителі Київської губернії, яка “называется Украиною” (Див.: Левченко М. Мѣста жительства и мѣстныя названія русиновъ въ настоящее время // Основа. – Петербург, 1861. – январь. –

етнічної спільноти у політично свідому націю. “Шевченко перший виразно висловив ідею повної незалежності української як нації, – писав Б.Грінченко, – і в купі з тим зостався завсідги і всюди толерантним до інших націй”²³. Шевченковий “Кобзар” з неперевершеною художньою силою змалював минуле і сучасне життя рідного народу, утверджував думку, що Україна попри сумну долю воскресне, хоч і не вживав слів “українець” і “український” в етнічному значенні”²⁴. Кристалізація поняття “соборності” України відбулася у рамках другого (культурного) етапу національного відродження. Діяльність наддніпрянських гуртків-громад дала змогу чітко окреслити українські етнічні межі і завершити територіальне “уявлення” України. На заключній стадії українського відродження у 90-х рр. ХІХ – на початку ХХ ст. національний рух набув партійно-політичної структури, виступив під гаслом боротьби за незалежну і соборну Українську державу²⁵.

У Галичині під владою Австрії формування української ідентичності серед місцевого населення, яке називало себе русинами, ускладнювалося відсутністю традицій козацького самоврядування. Етнічній самоідентифікації галицьких русинів сприяла реформаторська діяльність австрійського уряду кінця ХVІІІ ст., що створила можливості для українського культурного відродження*. Однак галичани ще довгий час не усвідомлювали “українство як завершене ціле, а себе як його частину, – стверджує сучасний дослідник М.Мудрий. – “Галицько-руський народ” для переважної більшості української інтелігенції в Галичині (передусім духовенства) аж до кінця ХІХ ст. асоціювався із широким панруським простором, куди входили й українські, й російські, й білоруські землі, об’єднані спільними культурними надбаннями”²⁶. Відповідно етнонім “Україна”, “український” у Галичині в першій половині ХІХ ст. не був поширеним. Так, у протоколах засідань Головної руської ради 1848-1851 рр. слово “Україна” не вживається, натомість учасники говорили про “Русь”, “русинів”, “руську мову”, “галицько-руський народ”, декілька разів використано термін “малоруський”²⁷.

Під цим кутом зору важливу роль у поширенні національної свідомості, етноніму “Україна” у Східній Галичині відіграв народовський рух. За зразком наддніпрянських гуртків-громад народовські напівтаємні громади виникли спочатку у Львові (в 1861 р. перші дві з них утворилися серед студентів духовної семінарії і світських студентів університету), а протягом першої половини 60-х років – також у Самборі, Перемишлі, Тернополі, Дрогобичі, Бережанах, Коломиї, Станіславові, Стрию та інших містах. До народовських громад увійшла переважно університетська і гімназійна молодь, серед лідерів були Д.Танячкевич**, В.Шашкевич (син Маркіяна), К.Климкович, Ф.Заревич, К.Сушкевич, В.Качала, А.Вахнянин, брати Барвінські та ін. Вступ до громади мав урочистий характер, складалася присяга, єдиного тексту якої не існувало. Члени громад обіцяли дотримуватися суворої таємниці про їх існування з метою конспірації перед можливими переслідуваннями з боку властей. “Не було, отже, ніякого писаного статута, ніяких протоколів засідань і сходин, – згадував О.Барвінський. – Однак ... складав кожний новопринятий член “Громади” присягу, що нічого і ніколи не зрадить і що весь

*Реформи Марії-Терези та Йосифа ІІ в дусі освіченого абсолютизму охопили головним чином сільське господарство, церкву й освіту, дещо покращили соціальне і матеріальне становище двох основних прошарків українського населення – селянства та греко-католицького духовенства.

** Навчаючись у львівській духовній семінарії, Д.Танячкевич (псевдо – Будаевля) восени 1861 р. почав листування з П.Кулішем, який здійснив свою першу подорож до Львова ще у 1858 р. Від П.Куліша до нього надходили з Наддніпрянщини книжки, що поширювалися серед галицьких народовців. За словами Я.Гординського, Д.Танячкевич “головно зробив семінарію посередницею між Галичиною і російською Україною передовсім сим способом, що стягав сюди замовлення на українські книжки в Росії...”. (Детальніше див.: Гординський Я. До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-тих рр. ХІХ в. // Збірник фільологічної секції НТШ. Т.ХVІ. – Львів, 1917. – С.21, 26-28).

він буде трудитися для добра свого народу”²⁸. Сучасний дослідник історії громад ранніх народодівців у Східній Галичині О.Середа стверджує, що громади мали сталу структуру, статут, органи самоуправління, які склалися з вїта (голови), писаря, касира, бібліотекаря, контролера, часом діяла громадська “канцелярія”, що відповідала за листування. Учасники громад мали між собою спорадичні зв’язки, обмінювалися літературою²⁹.

Поява громад у Галичині відбулася під впливом українського національного відродження на Наддніпрянщині та конституційних реформ в Австрійській монархії. Конституційні перетворення 1860-х рр., еволюція державного устрою від централізму до федералізму створили можливості для демократичного розвитку національних рухів в Австрії (за конституцією 1867 р. – Австро-Угорщині), на відміну від Росії, що залишалася “тюрмою народів”. Безпосередньо поштовх до зацікавлення українством дала поезія Т.Шевченка, яка на початку 60-х років стала відомою у Галичині і викликала справжню інтелектуальну революцію у свідомості молодого покоління*. М.Павлик пізніше писав, що “в творах тих галицько-руська інтелігенція вперше побачила власний нарід, котрого природні здібності та людськість так високо підніс Шевченко”, зрозуміла, до яких “високих поетичних речей спосібна хлопська русько-українська мова”³⁰. “Новий, нечуваний світ отворив ся нам із “Кобзаря”, – згадував О.Терлецький. – Коли з’явив ся був 1863 чи 64 року в Станіславі один екземпляр “Гайдамаків”, ...то його за пару день майже на шматки рознесли”³¹. Ідейний вплив підросійської України на Галичину посилювався особистими зв’язками, насамперед листуванням (П.Куліша, В.Білозерського, О.Кониського та ін.)³². За словами І.Франка, “головним двигачем українофільського руху в Галичині в 60-их і майже до половини 70-их років” був П.Куліш³³.

На сторінках народовських часописів “Вечерниці” (1862-1863 рр.), “Мета” (1863-1865 рр.), “Нива” (1865 р.), “Русалка” (1866 р.), “Русь” (1867 р.), “Правда” (з 1867 р.), що видавалися у Львові, знайшли відображення ідеї самотності та єдності розділеного між двома державами українського народу. Так, уже в першому номері часопису “Вечерниці”, що виходив щотижня як “літерацьке письмо для забавы и науки” під редакцією Ф.Заревича (пізніше – В.Шашкевича), у лютому 1862 р. говорилося: “...Мы словянського дерева, восточной росохи, руського конара малоруська галуза. [...] Мы собѣ... марнѣємо, а по-надъ нашою галузою, изъ-давна ломаною и загуканою сильными вихрами, росте близька велико-руська сестриця такъ пышно та буйно, що зъ-за неї ниhto уже нашої и не бачить”³⁴. Іншим разом було сказано, що “малоруській языкъ... ѡдъ польщины и московщины зарѡвно далеко; а приближенъ его до одной або до другої природнымъ способомъ статися не може. Якъ свѣтъ свѣтомъ не поплыне Днѣпро ни по-пѡдъ Москву, ни по-пѡдъ Варшаву, а плыстиме до вѣку тѡлько по-при свѡй роднѣсенській Кіѣвль!”³⁵. Автори статей у “Вечерницях” проголошували необхідність формування єдиної української літературної мови “на чисто народнѡй основѣ, або инакше, не дѣлитись письмомъ ѡдъ нашихъ надднѣпряньськихъ братѡвъ, зъ котрыми становимо одну народню цѣлѡсть”³⁶. Зразком для наслідування стали твори українських письменників, які постійно друкувалися у часописі (Т.Шевченка, Марка Вовчка, П.Куліша, Л.Глібова та ін.), зокрема передруки з літературно-наукового журналу “Основа”, який виходив у Петербурзі в 1861-1862 рр. Свою заслугу видавці

* Книги поезій Т.Шевченка привіз до Львова купець М.Димет весною 1862 р. У 40-50-х роках ХІХ ст. твори Т.Шевченка, як і П.Куліша, М.Костомарова та інших наддніпрянських діячів, були доступні у Галичині одиницям, короткі згадки про них зрідка з’являлися в місцевій пресі, переважно у польській або полонофільській. На відміну від Наддніпрянщини, Шевченків “Кобзар” (перше видання вийшло у 1840 р.) не мав відчутного впливу на культурне життя краю до початку 1860-х рр. (Детальніше див.: Середа О. Національна свідомість і політична програма... // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип.34. – Львів, 1999. – С.205, 206).

“Вечерниць” справедливо вбачали у поширенні знань про Україну в Галичині. “Ледве сотній зь читающою громады знавь де-що про нашу рідну Україну, про батька Тараса, Основяненка, Кулѣша, Костомарова, Марка Вовчка и т.д., – говорилося на шпальтах часопису наприкінці 1862 р. – Ледва девять мѣсяцѣвъ писали мы нашѣ “Вечерницѣ”, а зь невеличкою молодою громадкою стала громада поважна..., нынѣ у кождѣмъ закутку Галича учемъ вже про нашу Україну...”³⁷. Отже, народовці намагалися утвердити належність галицьких русинів до самостійної української нації у мовно-культурній і політичній сфері.

Ідейні погляди “Вечерниць” (видавалися до червня 1863 р.) обстоював народовський часопис “Мета”, що почав виходити у вересні 1863 р. як “літературно-політичний вістникъ” під редакцією К.Климковича. “Мета” була заснована за фінансової підтримки діячів з підросійської України, які після закриття петербурзької “Основи” бажали перетворити новий часопис у політичний орган всього українського руху. Матеріали у часописі були надруковані фонетичним правописом П.Куліша, відомим як “кулішівка”, що, на відміну від етимологічного правопису М.Максимовича (ним друкували “Вечерницѣ”), більше розмежовував українську і російську мови. Ця подія стала своєрідною правописною революцією, наблизила галицьких русинів до наддніпрянської літератури, яка друкувалася “кулішівкою”. Лист з України, опублікований свого часу у “Вечерницях”, поряд з позитивними оцінками часопису (“Привітаємо щиримъ серцемъ першу газету, писанну нашою мовою”), підкреслював необхідність прийняття єдиного українського правопису: “Шкода тільки, що ви тримаетесь Вашої Галицької правописі. Не знаю, якъ у васъ на Галичині, а у насъ на Вкраїні важко читають книжки, писані Вашою правописсю. У насъ усі пишуть правописсю п.Куліша...”³⁸. Редакція “Мети” доклала багато зусиль для входження народної мови в літературу, вживання загальноукраїнського правопису.

Особливу увагу народовські видання звернули на козацький період історії. Навіть внутрішня структура народовських громад була побудована за зразком козацького устрою. Народовці носили козацький одяг та зачіски, називали один одного “гетьманом”, “осавулом”, “козаком” тощо (залежно від становища у громаді). Нерідко громадівці користувалися при спілкуванні “козацькими” іменами, які придумували для себе. Членами громад, як і на Запорізькій Січі, були тільки особи чоловічої статі. “За цією немовби дитячою забавою”, за влучним висловом історика О.Середі, приховувалася глибока, щира відданість громадівців українській ідеї³⁹. Галицька молодь уподібнювалася до історичних козаків, які мали славні традиції національно-визвольної боротьби, з метою продемонструвати свій непольський характер, визначити межі власної національної спільноти. “Політичні інтереси сусідніх держав довели насъ до того, що дві рідні часті одного народу ледве можуть зь собою зноситись, – писала “Мета”, – що коли одні прийняли впять греко-руську віру, другі унію исповідують; що вже різнимось теперъ и законами, вь соціяльнімъ бити, а маємъ тільки невеличку громаду людей, правдивихъ народолубцівъ, котримъ приходитця боротись изъ апатією и егоїзмомъ панівъ и темнотою простого люду...”⁴⁰.

Водночас перед галицькими народовцями на початку 1860-х років постала проблема визначення етноніму. У народовських виданнях вживалися різні назви етнічних українських земель: “руський”, “малоруський”, “південноруський”, “український”. Народовці усвідомлювали необхідність термінологічного розмежування українського і російського народів, які мали претензії до історичної назви “Русь”. “Се фактъ, що есть дві руськихъ народностей, т. є. два самостайні славянські народи, которі оба мають претенсію до историчнѣй назви Русь, хочъ оба вони одинъ одного инакше називають, – підкреслював часопис “Мета”. – Уживати сеі историчнѣй назви такожь у згляді политичнѣму – ще має якийсь змисль, бо такъ сіверний (росіяни. – *І.Р.*) якъ и южный народъ (українці. – *І.Р.*), зь которихъ кождий лиш самъ себе руськимъ називає,

составляють нині – сіверний зовсім, а южний більшою частю – одну державу, котра називається вь географичній номенклятурі панством руським”. Щоправда, більш правильно “називати ёго таки панством московським, бо то єсть факть, що тамь тільки московщина панує, а Русь тяжко робить”. На думку часопису, було неправомірним вживання “історичнїє назви Русь у зглядї єдинства народнєго такь сіверного якь и южного народу тої ніби руської держави...”⁴¹. Отже, “Мета” виразно обстоювала окремішність українського і російського народів, хоч питання їх назви для означення території, мови, літератури тощо вважала невирішеним.

Уже в першому номері “Мети” говорилося, що “по доброму називає Руський (росіянин. – *I.P.*) Русина Українцем, а Русин Руського – Москалем, а коли один на одного лихий, тоді єсть ище для Українця прїзвище: ”Хахоль”, а для Москаля: “Кацап”. Великорось, Сївернорось, Малорось и Южнорось – то названнїя офіційнїи и науковї, которї жадень зь тихь обохь людїв не то що не уживає, але навіть значеннїя їх не знає”. Народовський часопис усвідомлював необхідність вживання етноніму, який би виразно розмежував національний рух русинів-українців і москалів-росіян. Висувалося припущеннїя, що назва “Русь” з часом “зовсім ишезне, а останетця тільки Московщина и Україна або навіть “Кацапїя” и “Хахляндїя”...”. Врештї-решт, яку саме назву отримають етнічнї українські землі в майбутньому, не було принципово важливим, основне – обстоювати самостійність рідного народу, соборницький підхід: “...Нехай буде народнїя назва нашого люду “Хахли”, а нашого краю “Хахляндїя”, аби тільки ми собі й були те, що ми єсть на ділі, т. є. самостайнім людомь, а не прищїпкою Ляхїв або Москалівь, якими насъ одні й другї зробити хотять”⁴². Водночас пропонувалося вживати слова “Русь”, “руське” лише щодо українського народу, відомого під офіційною назвою “малорусинїв”, а “для означеннїя великоруського народу єсть у насъ народнї слова Московщина и московське...”. “Народне єдинство наддніпрянської Русї зь нашою галицькою, – робила висновок “Мета”, – то єсть те єдинство, за которе ми, а зь нами всі щирї Русини, до послїднєго віддиху стояти будемо”⁴³.

Народовські часописи неодноразово висловлювали солідарність з наддніпрянськими українцями, протест проти переслїдуваннїя українства у Російській імперії, зокрема за Валуєвським циркуляром 1863 р. “Мета” опублікувала лист з Наддніпрянщини, в якому з болем говорилося про антиукраїнські репресії “на Святїй Русї”: “Скажїть, чи єсть де земля відь Китая до Патагонїї, відь нової Голяндїї до Канади, де-бь було переступленнємь говорити своєю мовою, де-бь бувь заперть писать книжки и учить дітей тимь язикомь, якимь у семьї говорить 14,000,000 народа”⁴⁴. Д.Танячкєвич у програмнїй статтї “Письмо до Громади” публічно заявив про підготовку народовцями петиції (“адреси”) до австрійського уряду з проханнєм заступитися за підросійських українців, обстоював австрофільські настрої. “Попросїмь нашого ласкавого уряду, – писав він, – щобь поспитався у Москви, за які-то провини вона так страшно на Вкраїні господарує, ...о зміню свого поступованнїя! Знаю, не відмовить намь цеї ласки прихильнїй и милостивий намь урядь, ...ми найвірнїший народь Австрїї...”⁴⁵. Водночас автор закликав галицько-руську інтелігенцію вважати “велику працю України за свою власну; приближїмся до нашого люду, заберїмся щиро до ёго освіти, до шкіль народнїхь; не відлучаймося відь України вь літературї, приймїмь їхь твори яко плїдь власного духа; уживаймо зь ними одної письменної мови, котра вже тілько має за собою поваги...”⁴⁶. Народовці збирали підписи під петицією до віденського уряду з проханнєм заснувати у Львівському університетї кафедру української історії “вь рїднїй мовї” та запросити як викладача М.Костомарова⁴⁷. “Нїхто зь Москалівь не оспорювавь досї учену статтю нашого Костомарова (“Две русские народности” у березневому 1861 р. номерї “Основи”. – *I.P.*), вь котрїй той же доказує суттє двохь руських народностей, – відзначалося у часописї “Мета”, – т. є. руської и московської. Костомарова уважаємо ми яко заступника народнєго...”⁴⁸. Не дивно, що ввїз і

поширення “Мети” на території Російської імперії були заборонені з грудня 1863 р., часопис звинувачено у пропаганді українського політичного сепаратизму⁴⁹.

Члени народовських громад займалися національною самоосвітою, використовували твори наддніпрянських письменників і вчених для вивчення української літературної мови, літератури, історії. О.Барвінський писав у спогадах, що крім Шевченкового “Кобзаря”, якого знав майже напам’ять, уважно вивчав творчість Марка Вовчка, П.Куліша, І.Котляревського, Г.Квітки-Основ’яненка, зміст журналу “Основа” і “робив собі виписки не тільки рідше уживаних слів, але й зворотів та гарних уступів в тих творах”, навчився багато “українських висловів”⁵⁰. “Майже все, що чисто-руська письменність зь першої половини теперішнього століття показати може, принадлежить, зь малими виїмками, одній Україні”⁵¹, – зазначала “Мета”. Видання з Наддніпрянщини користувалися великим попитом серед галицьких народовців, які через брак нових українських книг, до того ж дорогих і часто недоступних учнівській молоді, збирали кошти на купівлю книжкових видань, що зберігалися у громадській бібліотеці. Громадівці передплачували і розповсюджували народовську пресу, намагалися залучити до читання своїх часописів широкі кола громадськості, зокрема під час канікул, коли гімназисти їхали додому в села. За даними О.Терлецького, “Вечерниці” мали в кінці 1862 р. близько 900 передплатників⁵². Тираж “Мети” сягав 400-500 примірників⁵³ і розповсюджувався головним чином серед членів громад, нерідко навіть безкоштовно, коли учні не мали коштів на передплату. Громади ранніх народовців видавали власні рукописні часописи, що в деяких випадках виходили регулярно⁵⁴. “Справдішнім меценатом народовців”, за влучним висловом Я.Гординського, був М.Димет, який підтримував народовську пресу матеріально, всіляко сприяв ознайомленню галицького суспільства з україномовною літературою, поширював видані за кордоном портрети національних діячів Т.Шевченка, П.Куліша та ін.⁵⁵ Кошти на видавничу діяльність народовців надходили також з Наддніпрянщини⁵⁶.

Важливим напрямком діяльності громад стала організація культурно-масової роботи серед населення. Поступово в Галичині стало традиційним відзначення у березні пам’яті Т.Шевченка. Цікаво, що Т.Шевченко помилково був вказаний автором вірша “Ще не вмерла Україна” відомого українського етнографа, фольклориста і поета П.Чубинського, надрукованого на сторінках журналу “Мета” у грудні 1863 р. Західноукраїнський композитор та диригент М.Вербицький написав до нього музику, і незабаром ця пісня-вірш стала національним гімном українського народу. Вперше гімн виконано 10 березня 1865 р. на шевченківському вечорі у Перемишлі, зорганізованому народовцями. Хор заспівав “Ще не вмерла Україна” в другій частині програми вечора як вірш Т.Шевченка, на який написано музику (“завітній гімнъ Тараса”)⁵⁷. Вечір пам’яті Т.Шевченка у Перемишлі в березні 1865 р. закінчився промовою Будеволі (Д.Танячкевича) про соборність України. Т.Шевченко “кохавъ рідню Україну..., – сказав доповідач. – Кохаймо и ми, цілимъ серцемъ, ту руїну славу! ...Не лякаймося признаватись, що ми одинъ народъ съ тою Україною!”⁵⁸. Отже, у діяльності народовців шевченківські вечори були засобом пропаганди ідей соборності етнічних українських земель, утвердження етноніму “Україна”.

Багато уваги народовці приділяли організації театрального руху в Галичині. Народовські лідери взяли участь у створенні 1861 р. у Львові товариства “Руська бесіда”, керівництво якої з дозволу влади почало збирати кошти серед української громадськості Галичини на потреби театру⁵⁹. Відзначаючи потребу створення народного театру, часопис “Мета” писав, що “театр причиняетця до піднесення народнього почуття и торує народній мові вхідъ у ті верстви обчества, которі нещасливимъ skutкомъ истории въ такій мірі відчувилися своему народові, що зь звичаями покинули и народню мову”, “руський театръ... станетця публічнєю школою... мови народнєй”⁶⁰. Урочисте відкриття Руського народного театру відбулося 29 березня

1864 р. у Львові виставою “Маруся” Г.Квітки-Основ’яненка. Уже до кінця 1864 р. театр (директор – О.Бачинський) з успіхом побував на гастролях у Коломиї, Станіславові, Чернівцях, Самборі. Оголошення про вистави друкувалися “кулішівкою”⁶¹. У репертуарі західноукраїнського професійного театру переважали твори наддніпрянських драматургів: Г.Квітки-Основ’яненка, І.Котляревського, Т.Шевченка та ін. З творів галицьких авторів до репертуару на перших порах увійшла лише драма Р.Моха “Опікунство”, яка, за словами Є.Олесницького, “не довго могла вдержатися на сцені. Значить, театр був від початку український, а коли ціла Галичина... признавала його своїм, то чи ж треба було красшого доказу нашої національної єдності? Зі сцени повіяло відразу духом українським”⁶². Театральне мистецтво стало важливим засобом поширення ідеї соборності України серед народних мас. Відзначаючи великий вплив театру в підросійській Україні на розвиток галицького театрального мистецтва, І.Франко писав: “Бо не тільки репертуар українського театру в Галичині запозичений майже цілком (з незначними винятками) з України, ...українська музика разом з українською драматичною творчістю прийшла в Галичину і тут придбала собі прихильників, але також і з погляду гри галицькі артисти брали собі за зразок митців з України”⁶³.

Громади ранніх народовців на початку 1860-х років не протиставляли себе старшому поколінню галицько-руських діячів, які обстоювали русофільські погляди. Контури русофільства у Галичині намітилися ще в 1848 р. Важливу роль в інституційному розвитку русофільської* течії відіграла заснована Б.Дідицьким у 1861 р. газета “Слово” (виходила до 1887 р.). На перших порах часопис намагався виступати від імені всіх галицьких русинів, незалежно від їх політичної орієнтації. Так, з редакцією “Слова” співпрацювали народовці, на сторінках часопису нерідко друкувалися їхні праці. Публікації у газеті “Слово” сприяли утвердженню русинів як окремого самобутнього народу, мали проукраїнський характер. Часопис відгукнувся на смерть Т.Шевченка статтею, де говорилося, що “умолкла на всі тая щиро-руская грудь, що горячою любовію обнимаючи всю Украину, наспівала ей только чудных думь, протерпела только горя и лихой доли”⁶⁴. Іншим разом відзначалося, що “народность руска е со всімь розна оть польской и російской, хотя и має съ ними денекотры сходства; ...она существуете и жіє собственнымъ житьемъ та слѣдственно має право якъ кожда инша до слободного розвоая въ своемъ внутренномъ устройствѣ и въ своей словесности”⁶⁵. Показово, що майбутні опоненти народовців, навіть Б.Дідицький, на початку 1860-х років залюбки ходили у козацьких шапках. “Дідицький станув був у перших річниках “Слова” дуже рішучо в обороні українства”, – писав К.Студинський. З ним навіть деякий час листувався П.Куліш⁶⁶. За висловом В.Гнатюка, “Слово” не ставало “окунем до українського руху й почало поміщувати навіть твори

---

* В історичній літературі зустрічаються різні термінологічні визначення цієї течії, яка наріжним каменем своєї ідеології визнавала історичну, культурну і духовну єдність галицьких русинів із народами єдиного панрусського (східнослов’янського) простору. Автор погоджується з думкою С.Макарчука, О.Аркуші, М.Мудрого, О.Киричук, О.Середі, О.Турія, І.-П.Химки та ін., що поширений в історіографії термін “москвофільство” не зовсім точно відображає суть явища у другій половині XIX ст. Тому для окреслення певної генерації українських галицьких діячів, яку відрізняв від народовців специфічний світогляд, доцільно вживати термін “старорусини”, а для їх панрусської орієнтації – “русофіли”. Водночас не слід заперечувати існування у старорусинському таборі аж до кінця XIX ст. невеликої групи осіб з виразними промосковськими симпатіями, власне “москвофілів”, які орієнтувалися не на панрусський простір, а на Росію, ідентифікували себе з росіянами. (Детальніше див.: Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.231-268).

деяких російських Українців” (П.Куліша, О.Кониського та ін.)⁶⁷.

Отже, між ідейними поглядами народовців (“м’яких”) і русофілів (“твердих”) спочатку не існувало чітких меж. Національна свідомість галицьких русинів, в основній масі населення, ще не сформувалася, основне було відмежуватися від поляків, а всі інші питання, у тому числі співвідношення “Галичина-Росія-Україна”, відійшли на другий план⁶⁸. А.Вахнянин пізніше писав, що “Галицька Русь була під той час (на початку 60-х рр. – *I.P.*) одноцільна. Ми не знали ще ніяких партій, ні котерий. Всюди віяла щирість і любов до свого”⁶⁹. “...Москвофільство на селі не прокидувалося, – згадував Є.Олесницький, – в 60-их рр. не було... москвофільства в тім розумінні, в яким воно розвинулося, себто як течії, що нехтує самостійність українського народу і що прямує до політичної та релігійної злуки з Москвою”⁷⁰. У Галицькому крайовому сеймі, що функціонував з 1861 р., українська репрезентація (“Руський клуб”) об’єднувала діячів різних політичних поглядів у національному таборі*.

Русофільство у Галичині почало набирати сили після кульмінаційного 1848-го року на ґрунті зміцнення польських впливів, розчарування серед місцевої української інтелігенції, яка довгий час вірила у підтримку Габсбурзької династії і була вражена поступками Відня полякам* *. Зневірившись у своїх силах, не розуміючи потреби опертися на власний народ і сприяти входженню народної мови у літературу, частина української інтелігенції у боротьбі проти польського наступу почала орієнтуватися на мовно та історично споріднену могутню слов’янську державу Росію⁷¹. Визначаючи себе “малорусинами”, русофіли писали “язичієм”, тобто мовою, близькою до церковно-слов’янської, і вважали, що Мала Русь повинна мати спільну з Великою Руссю літературну мову та високу культуру. Так, відомий громадський діяч о. М.Устиянович у 1848 р. був прихильником “простонародного слова”, намагався “розвивати его всіми дробними моими силами въ чистомъ его духу”, але з часом дійшов висновку, що “языкъ, котрымъ пише Москва, есть развитый зъ чистого руского корене, же Украинскіи писатели зъ политическихъ причинъ нуждаются розличною правописію свой языкъ безъуспѣшно отлучити отъ письменного московского”⁷². “Малоруська” самоідентифікація Б.Дідицького, М.Устияновича та їх ідейних прихильників поєднувалася з лояльністю до австрійського уряду, сприяла відмежуванню від польської нації, була фактором становлення національної свідомості в Галичині⁷³. Однак поступово у русофільській течії посилювалися “об’єдинительські” настрої, що засвідчила публікація у газеті “Слово” програмної статті “Погляд в будучность” (8 серпня 1866 р.). Автор статті відверто заявив про етнічну, історичну, мовну, літературну та обрядову єдність Галицької Русі “со всем русским миром”⁷⁴. Народовська преса критично реагувала на прояви у Галичині політичного москвофільства. “...Московська агітація стремить до зправославлення и

---

* Щоправда, безумовно більшість української фракції до початку 1880-х років становили русофіли. Розкол “Руського клубу” на дві фракції (москвофілів і народовців) відбувся восени 1892 р., що стало одним з основних наслідків польсько-української угоди (“нової ери”) 1890-1894 рр. (*Див.: Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861-1901 (нарис з історії українського парламентаризму).* – Львів, 2002. – С.228, 230).

** Під час революційних подій 1848 р. австрійський уряд прихильно ставився до Головної руської ради, національного руху русинів-українців, хотів опертися на них у боротьбі проти польського революційного руху в Галичині, спрямованого на відродження польської державності. Однак після поразки революції в Австрійській імперії почався наступ реакції проти національного відродження, що супроводжувався посиленням у краї польських впливів. У результаті конституційних реформ 1860-х рр. австрійські власті пішли на союз із польською політичною верхівкою коштом обмеження національних прав русинів. По суті, у Галичині було запроваджено польську автономію.

зрусифіковання тимь скоршого цілої руської Галичини, – писала “Мета”, – друге, що московській партії нашій не залежить нічого на добру ні краю нашого, ні нашої держави...”⁷⁵.

Поступово народовці виявляли все більший інтерес до політичної проблематики. “Мета” стала в 1865 р. виключно політичним часописом, що остаточно скристалізувало політичну думку раннях народовців. Редактор “Мети” К.Климович написав серію статей, у яких була зроблена одна із перших у новочасній історії спроб вийти за рамки постулату мовно-культурної окремішності українського народу, обґрунтувати політичну програму національного руху⁷⁶. Так, у статті “Руська народня партія и її політичннй исповідь” К.Климович підкреслив “хаотичній стань народно-політичнєго пробудження галицьких Русинів” від революції 1848 року аж до початку 60-х рр. На його думку, у той час “досить було тільки кликнути: “ми не Поляки!”, щоб усіх, которі ще якь-небудь до руської народности признавалися, вь одну когорту зібрати”. Отже, всіх галицьких русинів об’єднувало прагнення відмежуватися від поляків, звідки “наша народность заперечувана и стравленне її заміряне було”. Натомість про те, що діялося на схід від австрійського кордону, галицькі русини знали небагато: “История московского панування надь руськими краями и теперішній стань тамтешніх Русинів бувь намь, Галичанамь, майже зовсімь незнакомий”⁷⁷.

У період конституційних реформ в Австрії 1860-х років національний рух активізувався, “австрійські Русини на дві партії поділились”. Старорусини, “старша партія” будувала своє самоусвідомлення на відмежуванні від польської нації. Деякі з них (“немногі”) розвинули “свої теорії о єднolitості руської (руської и московської) народности и о конечності одной літератури и мови”, вживали “вь дотичнихь артикулахь и письмахь навітьь московської мови”. Більшість же староруських політиків стверджувала, що в Галичині проживають “Мало-руси” або “Мало-роси” (хоч ця назва “нашому людові зовсімь чужа”), які є лише частиною єдиної східнослов’янської спільноти, бо існують ще “Велико-Роси”. Водночас було б несправедливо “за москвофілізмь пострікати всю многолічну и нині ще пануючу старшу партію. Сей упрекь односитця тільки до де-якихось проводаторівь и до якогось числа їх достовірнішихь одномисленниківь...”⁷⁸. Обстоюючи самостійність і соборність 18-мільйонного українського народу (“Русини підь австрійськимь зь Русинами підь московськимь пануваннямь єсть одинь и тот же народь”), К.Климович заявив про підтримку перебудови державного устрою Габсбурзької монархії від централізму до федералізму. З огляду на непорушність самодержавної влади та антиукраїнські репресії в Росії центр національного руху неминуче переміститься в Галичину: “...Гравітаційної точки для руського народу не вь Росії, але вь Австрії шукати треба”⁷⁹.

Більш детально свої сподівання щодо шляхів конституційної перебудови Австрійської імперії К.Климович висловив у статті “Федерація и її значенне для Австрії”. Маючи на меті привернути увагу правлячої еліти, яка була у той час прикута до боротьби з Пруссією за провідну роль в об’єднанні німецьких країн, на великій східній місії Австрії, він писав: “Толовна помилка вь засаді австрійської політики єсть та, що вона, замість сопернувати зь Россією о посланництво вь Славянщині, сопернує зь Пруссією о посланництво вь Німеччині”. Натомість Австрія повинна пам’ятати, що на три чверті складається “з не-німецькихь народівь”, має переорієнтувати свою політику на схід і сповнити слов’янську місію. “Нині бачимо два центри, – стверджував автор, – около которих поєдинчі народи славянські и межиславянські гуртоватись могли би, а тими центрами є Австрія и Россія. Географичне положенне і внутрішній народній складь Австрії робить її природнішим центромь, ніжь єсть Россія”⁸⁰. К.Климович сподівався на створення в Австрії федеративного устрою замість централістичного і приєднання до цієї федерації інших країн, у тому числі українських земель, які належали до Російської імперії: “Територия славянськихь народівь: Лужичань, Поляківь, Русинівь,

потім Румунівь и Южнихъ Славянъ могла би зъ часомъ статися райономъ тої великої фортеці, котору становить нинішній осередній уділь Австрії... Всі ті народи можуть колись прийти въ складъ одної великої федерації славянської, або, щобъ не кривдувались неславянські народи, даймо їй имя федерації австрійської. На назві не лежить нічого, на ділі все”⁸¹. Отже, К.Климович обстоював соборність українських земель у складі багатонаціональної федерації народів у Центральній Європі на території між Німеччиною і Росією. Провідну роль у створенні майбутньої федерації мала відіграти Австрія.

“Більша часть австрійськихъ Славянъ, – писав К.Климович, – освідчилася вже рішучо за принципомъ федераційнимъ...; прочі Словяне идуть уже за приміромъ первихъ, а ми сподіваємося, що и Русини не будуть послідніми, которі въ найближчіймъ часі до славянського гурту пристануть”⁸². Видавці “Мети” виступали за побудову справді вільної федерації слов’янських народів, проти ідей російського урядового панславизму, що передбачали створення централізованої слов’янської імперії з центром у Петербурзі. На шпальтах часопису писалосся, що “омоскаленне всіхъ Славянъ... не есть яка-небудь фантастична мрія, але справдешній плянь, которий Москва досі консеквентно препроводжала и дальше препроводжати хоче”. Було сказано про загрозу російської збройної інтервенції в Галичину, що дало б змогу “добратись до самого сердца Славянщины” і “омоскалювати решту меншихъ народівъ, коли вже зъ двома найбільшими, руськимъ и польськимъ, діло так легко пішло”⁸³. Іншим разом К.Климович писав, що “абсолютистичній централизмъ московський... нині практикується въ Россіи, – въ тіймъ государстві, у складі которого находитьця головний гуртъ нашего руського народу”. Проголошуючи необхідність взаємодії між русинами-українцями і поляками у боротьбі проти московського централизму, автор закликав польську еліту “покинути думку пановання Польщи надъ Руссю, а приймити засади рівної свободи обохъ народівъ підъ панованнемъ Россіи и Австрії, то єдиний спосібъ, щобъ народъ польский, а через него и народъ руський, не щезъ зъ лица землі..., щобъ ми, по просту сказавши, не зробилися Москалями...”⁸⁴.

У статті “Централизмъ московський” К.Климович з’ясував історичні відмінності Русі-України від Росії. “Русини и Москалі, – писав він, – є два самостайні народи славянські, которі своєю мовою, звичаями, характером и исторією різняття въ такій мірі, а навіть далеко більше, ніжъ н. п. Чехи одъ Ляхівъ”. На думку автора, Русь існувала “вже яко государственна система и яко народъ тоді, коли за Московщину въ государственнімъ и народнімъ змислі и помину не було”. Руський народ сформувався на основі “малихъ народностей славянськихъ”, згаданих у “Повісті временних літ”, тоді як витоки московського народу – “на ґрунті племень финського и уральського”, а в них “елементъ славянський заступлений бувъ тільки дуже невеликимъ процентомъ виходцями зъ Русі... Государство московське було основане коротко передъ государственнімъ упадкомъ Русі...”. Отже, робить висновок автор, “московський” і “руський” народи історично сформувалися як самостійні і “прийшли ажъ тоді въ ближчий стосунокъ міжъ собою, коли вже оба зовсімъ індивідуально развиті були”. Після входження Русі “въ одинъ государственный складъ зъ Московщиною”, що дало початок державній назві “Россія”, обидва народи не мали “нічого вєспільного, кромі віри”⁸⁵. Під владою російського царизму русини опинилися під тиском денационалізації, за висловом К.Климовича, “москалізація цілимъ тягаромъ своїмъ звалилася нині на нашу Русь”⁸⁶.

“Назви “руського”, а не “малоруського” або “малоросійського” домагається нині ціла Русь, – говорилося у часописі “Мета”. – Для того не повиненъ жаденъ щирій народовець иншої назви для себе, якъ “Русинь”, а для свого язика “руський” уживати такъ въ розговорахъ якъ и въ письмі”⁸⁷. Однак у пресі народовці вживали для самоозначення назви “Україна”, “Русь”, “Мала Русь” і похідні від них як синоніми. Так, в останньому номері “Мети” у грудні 1865 р. було сказано, що газета майже три роки захищала “широ народній интересъ Русі-України”, на противагу польським і

московським впливам, часопис прислужився “до усилення народнї Русї и до сконсолідовання всіх інтересів малоруських”⁸⁸.

Одночасно з “Метою” народовці налагодили у Львові випуск літературно-наукового часопису “Нива”, видавцем і редактором якого став К.Горбаль. “Замовкла Україна, – писалося у першому номері “Ниви” в січні 1865 р., – намь пора обізваться тимь охотнійшъ працюючи, що лишъ намь є въ тому змога...”⁸⁹. 20 номерів журналу (останній вийшов у липні 1865 р.) зробили вагомий внесок у розвиток української літератури, поширення етноніму “Україна”. 1 січня 1866 р. за редакцією В.Шашкевича вийшов перший номер літературного часопису “Русалка”. Уже сама його назва засвідчила про підтримку редакцією традицій, закладених у “Русалці Дністровій”. Часопис друкував твори наддніпрянських, галицьких і буковинських літераторів (О.Кониського, К.Климковича, В.Шашкевича, С.Воробкевича та ін.)*. Однак через брак фінансів видання часопису припинилося на 12-ому номері (2 квітня 1866 р.). О.Терлецький писав, що “весь літературний рух спинив ся і головний штаб молодї партї розпав ся”⁹⁰.

Народовський рух зберігав солідарність до 1867 р., коли, по суті, завершився його ранній етап. Це було пов’язано з розколом і кризою серед народовців, ознаками якої стали ідейні розходження навколо нової газети “Русь” (виходила з березня 1867 р.) і перехід на панславистські позиції провідного народовського публіциста К.Климковича⁹¹. Останній став співредактором панславистського органу “Славянская заря”, що почав виходити в липні 1867 р. у Відні, хоч, правда, вже через рік повернувся до народовців. Видавці журналу закликали до створення під протекторатом Габсбургів “западно-славянскаго государства”, об’єднувальним фактором і гарантом політичної самостійності якого мала стати російська мова⁹². Кошти на видання свого політичного часопису “Русь” під редакцією Ф.Заревича народовці отримали від польського намісника А.Голуховського. Різкі антимосковські випадки “Русі”** не знайшли підтримки в галицько-українському суспільстві, яке найбільшою небезпечкою все ж вважало поляків. “Русь” проіснувала менше року (до грудня 1867 р.), проти часопису виступила група народовців на чолі з Д.Танячкєвичем. Водночас не підтримали газети східноукраїнські діячі, зокрема П.Куліш і М.Драгоманов. Наприкінці 1860-х років остаточно утвердився поділ національного руху в краї на дві орієнтації – українську (малоруську) і панруську⁹³.

Засудивши ідейне спрямування “Русі”***, частина народовських діячів вирішила надати рухові більш консервативної форми, пішла на зближення з старорусинами на ґрунті спільного протистояння колонізаційним процесам. Нове покоління народовців (О.Партицький, А.Вахнянин, брати Володимир та Олександр Барвінські та ін.) у квітні 1867 р. налагодило випуск журналу “Правда”, який до 1871 р.

---

* К.Климкович, зокрема, у вірші “Тарасови на вѣчную память!” писав: “Хиба-жъ на свѣтѣ мало насъ? Хиба-жъ и духъ козацій згинувъ? Хиба-жъ дарма спѣвавъ Тарасъ? Нѣ! Ще не умерла Украина! (Русалка. – Львів, 1866. – Ч.10. – 5 березня. – С.74).

** Газета “Русь” обстоювала національну окремішність українського народу, виступала за поладження українсько-польських стосунків у Галичині на засадах рівноправності, проведення адміністративно-політичного поділу провінції. Вбачаючи загрозу існування українців як окремого народу насамперед у росіянах (на другому місці були поляки, на третьому – німці), газета вважала головним завданням поборювання московських впливів, духовне відокремлення Русі-України від Росії. “...Велико- а мало-Руси – два оддільні народи, – писалося у першому номері “Русі”, – оддільні житемь, обичаемь народнімь, оддільні мовою, оддільні заведеннями своїми и поняттями всего того, що ціхує осібну народность славянську” (Див.: *Передне зазивне слово // Русь. – Львів, 1867. – На показъ. – 28 березня. – С.1).*

*** Сам факт видання газети “Русь” при сприянні поляків давав аргументи старорусинам звинувачувати народовців у пропольській орієнтації.

мав виключно літературний напрям⁹⁴. Водночас заснування в грудні 1868 р. товариства “Просвіта”, яке у своїх виданнях аж до кінця ХІХ ст. користувалося етимологією, а в 1873 р. – Товариства ім. Шевченка, поклало початок активній діяльності народовців серед селянства.

Таким чином, народовський рух поширився у Східній Галичині на початку 1860-х років за зразком наддніпрянських гуртків-громад, обстоював національну окремішність розділеного між двома державами українського народу. Своєю діяльністю народовці утверджували належність галицьких русинів до самостійної української нації, всіляко сприяли об’єднанню населення Галичини і Наддніпрянщини в єдиний національний організм. Учасники народовських громад пропагували твори наддніпрянських письменників, наближали галицькі мовні норми до загальноукраїнських (вживанням кулішівки, фонетичного правопису), поширювали українську історичну свідомість у Галичині тощо. Ранні народовці у своїй пресі широко використовували етнонім “Україна”*, що вважався синонімом до слів “Русь”, “Мала Русь”, “русини”. Крім галицьких народовців, ці назви вживали для самоозначення і старорусини з їх орієнтацією на єдиний панрусський простір, однак обидва угруповання по-різному бачили відмінності між “малорусами” та “великорусами”. Поступово народовці сформули власну політичну програму, що підтримала конституційну перебудову Австрійської імперії на федеративних засадах та українсько-польське порозуміння на ґрунті спільної для поляків та українців російської загрози. У цілому діяльність ранніх народовців була спрямована на перенесення Шевченківського національного ідеалу, елементів української ідентичності, які сформувалися до того часу на Наддніпрянщині, на галицький ґрунт.

¹ Гординський Я. До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-тих рр. ХІХ в. // Збірник фільологічної секції НТШ. Т.ХХІ. – Львів, 1917. Серію статей і чимало джерел до вивчення історії народовського руху видав К.Студинський.

² Трусевич С.М. Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50-70-х роках ХІХ ст. – К., 1978.

³ Мудрий М. Галицькі народовці в 60-х рр. ХІХ ст.: спроба модернізації української національної ідеї // Молода нація. – К., 1996. – Вип.3; Серета О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині (1861-1867) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип.34. – Львів, 1999; Його ж. Громади ранніх народовців у Східній Галичині (60-ті роки ХІХ століття) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля. – Вип.9. – Львів, 2001; Турій О. “Українська ідея” в Галичині в середині ХІХ століття // Україна модерна. – Львів, 1999. – Ч.2-3 *та ін.*

⁴ Янишин Б. Проблеми історії галицьких народовців останньої третини ХІХ ст. в сучасній історіографії // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – Вип.ІІ – К., 2001. – С.5.

⁵ Химка І.-П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772-1918 // Ковчег. Збірник статей з церковної історії. Число І. – Львів, 1993; Radzik R. Ideologia ruskiego ruchu narodowego w Galicji Wschodniej w latach 1848-1863 // Studia Historyczne. – Kraków, 1983. – R.ХХХІ. Zesz.4; Миллер А. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина ХІХ в.). – СПб, 2000.

⁶ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К., 1999. – С.224.

⁷ Грицак Я. “Яких-то князів були столиці в Києві?..”: до конструювання історичної пам’яті галицьких українців у 1830-1930-ті роки // Україна модерна. – Львів, 2001. – Ч.6. – С.77.

⁸ Руське питання // Мета. – Львів, 1863. – №3 (листопад). – С.210.

⁹ Дорошенко Д. Нарис історії України. – Львів, 1991. – С.496, 497; Грицак Я. Нарис історії України.

* Утвердження етноніму “Україна”, “українець” остаточно відбулося в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. і знайшло своє відображення у проголошенні на уламках Російської та Австро-Угорської імперій Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки та в Акті про їх злуку 22 січня 1919 р. Особливо сприяла утвердженню терміна “Україна” наукова діяльність у Львові М.Грушевського та його історичної школи, зокрема фундаментальна багатотомна праця “Історія України-Руси” та популярні виклади розроблені ним української схеми у масових виданнях для народу. М.Грушевський створив нову схему вітчизняної історії, показав тяглість українського історичного процесу від Київської Русі аж до сучасності. “Сам вибір назви мав програмне значення, – стверджує Я.Грицак, – таким чином Грушевський інтегрував історію Київської Русі з модерною Україною, з одного боку, та Галицьку Русь з підросійською Україною – з іншого” (Див.: Грицак Я. “Яких-то князів були столиці в Києві?..”... // Україна модерна. – Львів, 2001. – Ч.6. – С.86.).

Формування модерної української нації XIX – XX століття. – К., 1996. – С.28.

¹⁰ Скељчик С. Пробудження нації. До концепції історії українського національного руху другої половини XIX ст. – Мельбурн, 1994. – С.43; Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. – Чернівці, 1999. – С.13, 14.

¹¹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. На підставі споминів. – Львів, 1926. – С.7.

¹² Цит. за: Турій О. Українське духовенство і національно-політична боротьба в Галичині під час революції 1848-1849 років // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля. – Вип.9. – Львів, 2001. – С.163.

¹³ Цегельський Л. Звідки взялися і що значать назви “Русь” та “Україна” // Самостійна Україна. З картою України. – Відень, 1915. – С.32, 33.

¹⁴ Наконечний Є. Украдене ім'я. Чому русини стали українцями. – Львів, 1995. – С.30, 32.

¹⁵ Там само. – С.65.

¹⁶ Барвінський Б. Велика й Мала Україна (В справі устійнення областної словні українських земель). – Львів, 1925. – С.4, 5.

¹⁷ Шип Н.А. Дискусія про термін “Русь” // Укр. іст. журн. – 2002. – №6. – С.103.

¹⁸ Барвінський Б. “Україна” (Кілька причинків до питання про значіння сеї назви). – Львів, 1923. – С.4.

¹⁹ Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом // Історичні есе: У 2-х т. – Т.1. – К., 1994. – С.6.

²⁰ Толочко П. Від Русі до України. Вибрані науково-популярні, критичні та публіцистичні праці. – К., 1997. – С.31.

²¹ Миллер А. Указ. соч. – С.36, 37.

²² Шпорлюк Р. Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX століть // Україна: наука і культура. – Вип.25. – К., 1991. – С.167.

²³ Грінченко А. Листи з України Наддніпрянської. 2-ге вид. – К., 1917. – С.57.

²⁴ Ісасвич Я. Проблема походження українського народу: історіографічний і політичний аспект // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.2. – Львів, 1995. – С.13.

²⁵ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX століття. – С.71; Сарбей В.Г. Етапи формування української національної самосвідомості // Укр. іст. журн. – 1993. – №7-8. – С. 6–12.

²⁶ Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип.35-36. – Львів, 2000. – С.573.

²⁷ Див.: Головна руська рада. 1848-1851. Протоколи засідань і книга кореспонденції. За ред. О.Турія. – Львів, 2002. – С.1, 19, 30, 32, 58, 75, 88, 105, 108, 119, 122.

²⁸ Барвінський О. Спомини з мого життя. Ч.І. – Львів, 1912. – С.51.

²⁹ Серeda О. Національна свідомість і політична програма раннях народовців у Східній Галичині (1861-1867) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип.34. – С.206; Його ж. Громади раннях народовців у Східній Галичині (60-ті роки XIX століття) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.9. – С.383, 386.

³⁰ Трусевич С.М. Назв. праця. – С.71.

³¹ Галицько-руське письменство 1848-1865 рр. на тлі тогочасних суспільно-політичних змагань галицько-руської інтелігенції. Недокінчена праця д-ра О.Терлецького. – Львів, 1903. – С.101, 102.

³² Лозинський М. Галичина в життю України. – Відень, 1916. – С.23, 24.

³³ Франко І. Писаня І.Котляревського в Галичині // Записки НТШ. – Т.XXVI. – Львів, 1898. – Кн. VI. – С.12.

³⁴ Передне слово // Вечерниця. – Львів, 1862. – Ч.1. – 1 лютого. – С.1.

³⁵ Руській яззык // Вечерниця. – 1862. – Ч.12. – 19 цвѣтня. – С.93.

³⁶ Слово до нашихъ предплатителѣвъ // Вечерниця. – 1862. – Ч.35. – 1 листопада. – С.296.

³⁷ Там само.

³⁸ Терезовській М. Зъ України // Вечерниця. – 1862. – Ч.33. – 13 вересня. – С.286.

³⁹ Серeda О. Громади раннях народовців у Східній Галичині (60-ті роки XIX століття) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.9. – С.384.

⁴⁰ Гончаренко Л. Значення Київського Університету для Українського Народу // Мета. – 1863. – №3 (листопад). – С.218.

⁴¹ Ровесна літопись // Мета. – 1863. – №2 (жовтень). – С.174, 175.

⁴² Дописі // Мета. – 1863. – №1 (вересень). – С.92.

⁴³ Ровесна літопись // Мета. – 1863. – №2 (жовтень). – С.175, 176.

⁴⁴ Українець. Дописі. Зъ України // Там само. – С.154.

⁴⁵ Письмо до Громади // Мета. – 1863. – №3 (листопад). – С.263.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф.1, оп.1, спр.560, арк.51, 57 зв. (Лист С. Михалевича до Д. Тянякевича, 13 січня 1864 р.)

⁴⁸ Климовичъ К. Становище Русі супротивъ лядсько-московської борби // Мета. – 1863. – №1 (вересень). – С.72.

⁴⁹ Серeda О. Національна свідомість і політична програма раннях народовців... // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип.34. – С.212.

- ⁵⁰ Барвінівський О. Спомини з мого життя. Ч.1. – С.61.
- ⁵¹ Климковичь К. Завдання 3-го збору Галицько-Руської Матіи // Мета. – 1865. – №10. – 30 червня (12 липня). – С.290.
- ⁵² Галицько-руське письменство 1848-1865 рр... – С.100.
- ⁵³ Кс.[енофонт] Кл.[имкович] Заказанне Мети. Причинок до характеристики сторої ненароднїї партії // Мета. – 1865. – №3. – 15 (27) березня. – С.77.
- ⁵⁴ Див.: Гнатюк В. Рукописні гумористичні журнали // Записки НТШ. – Т.СXXX. – Львів, 1920. – С. 149 – 167.
- ⁵⁵ Гординський Я. До історії культурного й політичного життя. – С.41, 43.
- ⁵⁶ Студинський К. Слідами П.Куліша // Записки НТШ. Праці історично-філологічної секції. – Т.CXLVIII. – Львів, 1928. – С.264, 265.
- ⁵⁷ Вечерниці в память Тараса. Допись зь Перемишля // Мета. – 1865. – №3. – 15 (27) березня. – С.80, 81.
- ⁵⁸ Будеволя Прошальна річ, говорена на вечерничахъ въ Перемишлі въ память Тараса Шевченка // Там само. – С.87.
- ⁵⁹ Чернецький С. Нарис історії українського театру в Галичині. – Львів, 1934. – С.17, 18.
- ⁶⁰ Руський Народній Театръ и ёго зарядъ // Мета. – 1865. – №5. – 15 (27) квітня. – С.154.
- ⁶¹ Чернецький С. Нарис історії українського театру в Галичині. – С.33, 63.
- ⁶² Олесницький Є. П'ятдесятилітній ювілей українського театру в Галичині // Діло. – 1914. – Ч.64. – 23(10) березня. – С.1.
- ⁶³ Франко І. Руський театр // Зібр. творів у 50-ти т. – К., 1981. – Т.29. – С.102.
- ⁶⁴ Слово. – 1861. – Ч.15. – 15 березня. – С.78.
- ⁶⁵ Де-нещо о руской народности // Слово. – 1861. – Ч.36. – 31 травня (12 червня). – С.211, 212.
- ⁶⁶ Студинський К. Слідами П.Куліша // Записки НТШ. Праці історично-філологічної секції. – Т.CXLVIII. – С.245.
- ⁶⁷ Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772-1880 рр.). – Відень, 1916. – С.43.
- ⁶⁸ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890-1894 рр. – Львів, 2000. – С.29, 30.
- ⁶⁹ Вахнянин А. Спомини з життя. – Львів, 1908. – С.42.
- ⁷⁰ Олесницький Є. Сторінки з мого життя // Діло. – 1934. – 27 жовтня, 28 жовтня.
- ⁷¹ Макачук С. Московільство: витoki та еволюція ідеї (середина XIX ст. – 1914 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип.32. – С.85, 86.
- ⁷² Нѣ сколько словъ Николая Устьяновича // Слово. – 1861. – Ч.6. – 11 лютого. – С.26, 27.
- ⁷³ Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип.34. – Львів, 1999. – С.267.
- ⁷⁴ Одинъ именовъ многихъ [Наумович І.] Поглядъ въ будущность // Слово. – 1866. – Ч.59. – С.1, 2.
- ⁷⁵ Голодь С. Московська аґітація. Допись зь Підгір'я // Мета. – 1865. – №7. – 15 (27) травня. – С.207.
- ⁷⁶ Середа О. Національна свідомість і політична програма раних народовців у Східній Галичині (1861-1867) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип.34. – С.210.
- ⁷⁷ Руська народня партия и її політична исповідь // Мета. – 1865. – №1. – 17 лютого (1 березня). – С.1, 2.
- ⁷⁸ Там само. – С.8, 9.
- ⁷⁹ Там само. – С.5, 16.
- ⁸⁰ Кл.[имкович] Кс. Федерація и її значенне для Австрії // Мета. – 1865. – №4. – 31 березня (12 квітня). – С.100, 101, 104.
- ⁸¹ Там само. – С.106.
- ⁸² Кл.[имкович] Кс. На передодні рішущої хвилі // Мета. – 1865. – №5. – 15 (27) квітня. – С.133.
- ⁸³ Оглядъ політичній // Мета. – 1865. – №1. – 17 лютого (1 березня). – С.30, 31.
- ⁸⁴ Кл.[имкович] К. Централізмъ московський // Мета. – 1865. – №6. – 30 квітня (12 травня). – С.161, 169.
- ⁸⁵ Там само. – №7. – 15 (27) травня. – С.195, 196.
- ⁸⁶ Там само. – №8. – 31 (12) травня. – С.230.
- ⁸⁷ П.П. Уваги при читанню нововиданої граматики п.Григорія Шашкевича // Мета. – 1865. – №15. – 30 вересня (12 жовтня). – С.460.
- ⁸⁸ Слово до читателівъ “Мети” // Мета. – 1865. – №18. – 19 (31) грудня. – С.558, 559.
- ⁸⁹ Слово редакції // Нива. – Львів, 1865. – Ч.1. – 10 січня. – С.1.
- ⁹⁰ Терлецький О. Галицько-руське письменство 1848-1865 р. // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1898. – Т.XXIV. – С.174.
- ⁹¹ Середа О. Національна свідомість і політична програма раних народовців у Східній Галичині (1861-1867) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип.34. – С.213.
- ⁹² Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60-70-і роки XIX ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.3-4. – Львів, 1997. – С.68, 70.
- ⁹³ Мудрий М. Галицькі народовці в 60-х рр. XIX ст.: спроба модернізації української національної ідеї // Альманах “Молода нація”. – К., 1996. – Вип.3. – С. 218, 219.
- ⁹⁴ Стеблій Ф. Слов'янська ідея в інтерпретації української публіцистики в Галичині 60–80-х рр. XIX ст. (За матеріалами народовської преси) // Другий міжнародний конгрес українців (Львів, 22–28 серпня 1993 р.) Доповіді і повідомлення: Історія. Ч.1. – Львів, 1994. – С.202.